

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИ ФАОЛИЯТИНИ
СТАТИСТИК ТАДҚИҚ ЭТИШ

*Ахмедова Мавлуда Шавкатовна -
ТДИУ “Статистика” кафедраси катта ўқитувчиси*

Аннотация. Ушбу мақолада Ўзбекистон иқтисодиётининг ривожланиш шароитида, фермер хўжалиklarининг ўрни, уларнинг фаолияти, иқтисодиётга қўшадиган ҳиссаси, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрлаш, сақлаш, қайта ишлаш ва сотиш, шунингдек сервис хизматлари кўрсатиш соҳасида фермер хўжалиklarининг ўзаро кооперацияси муаммолари ўрганилиб тадқиқ этилди ва бу муаммоларни ҳал этишда тегишли хулоса ва таклифлар берилди.

Асосий тушунчалар: эркин рақобат, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари, фермер хўжалиklари, кооперация, деҳқон хўжалиги, озиқ-овқат, чорвачилик.

СТАТИСТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ФЕРМЕРСКИХ ХОЗЯЙСТВ
РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

*Ахмедова Мавлуда Шавкатовна -
ТГЭУ старший преподаватель
кафедры “Статистики”*

Аннотация. В данной статье были изучены и исследованы проблемы взаимного сотрудничества фермерских хозяйств в области развития экономики Узбекистана, их деятельности, вклада в экономику, подготовки, хранения, переработки и реализации сельскохозяйственной продукции, а также оказания сервисных услуг, а также сделаны соответствующие выводы и предложения по решению этих проблем.

Ключевые слова: Свободная конкуренция, сельскохозяйственная продукция, фермерские хозяйства, кооператив, сельское хозяйство, продовольствие, животноводство.

STATISTICAL RESEARCH OF ACTIVITY OF FARMER FARMS OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

*Akhmedova Mavluda Shavkatovna -
TSUE senior lecturer of the department “Statistics”*

Annotation. In this article, the problems of mutual cooperation of farmer farms in the field of development of the economy of Uzbekistan, their activities, contribution to the economy, preparation, storage, processing and sale of agricultural products, as well as the provision of Service services were studied and investigated, and relevant conclusions and proposals were made in solving these problems.

Keywords: Free competition, agricultural products, farming farms, cooperative, farming, food, livestock.

Кириш. Мамлакат тараққиётининг бугунги босқичидаги асосий вазифа–қисқа давр мобайнида иқтисодиётда эркин рақобат муҳитини шакллантириш, хусусий секторни янада ривожлантириш орқали унинг ЯИМ ҳажмидаги салмоғини яқин истиқболда 65 фоизга етказиш долзарб вазифа қилиб қўйилган. Бу ўз навбатида иқтисодиётнинг барқарор ривожланиши ва самарадорлигининг ўсиши аҳоли даромадлари ва фаровонлигининг ошиши, қишлоқда мулкдорлар қатламини мукамал шаклланиши ҳамда мавжуд ижтимоий муаммоларни тезкорлик билан ҳал этишга имконият яратади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли фармони ижросини таъминлаш ҳамда қишлоқ хўжалигини барқарор ривожлантириш, самарадорлигини ошириш, уни диверсификация қилиш ва фермер хўжалиklarида кўп тар-

моқли фаолиятни ривожлантиришга қулай шарт-шароитлар яратиш, уларнинг рентабеллик даражасини кўтариш, қишлоқ жойларда қўшимча янги иш ўринлари ташкил этиш, шунингдек, қишлоқ аҳолиси даромадларини ошириш ва турмуш шароитларини яхшилаш мақсадида 2017-2021 йилларда фермер хўжалиklари фаолиятини янада ривожлантиришнинг қуйидаги устувор йўналишлари белгилаб берилди:

- ҳудудларнинг табиий-иқлим, ижтимоий-иқтисодий хусусиятлари, шунингдек, мавжуд моддий-техник ресурслар ҳамда кадрлар салоҳиятини ҳисобга олган ҳолда кўп тармоқли фермер хўжалиklари фаолиятини ривожлантиришни рағбатлантиришнинг ташкилий-иқтисодий механизмларини жорий қилиш;

- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрлаш, сақлаш, қайта ишлаш ва сотиш, шунингдек сервис хизматлари кўрсатиш соҳасида фермер хўжалиklarининг ўзаро кооперациясини ривожлантириш;

- қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришда замонавий интенсив ресурс тежовчи агротехнологияларни кенг қўллаш, қишлоқ хўжалигини диверсификациялаш ҳамда ишлаб чиқаришнинг илғор технологияларини ўзлаштириш асосида ер-сув, моддий-техника ва молиявий ресурслардан оқилона фойдаланиш.

Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлиги, Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги, Ўзбекистон Фермерлари Кенгаши, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши ва вилоятлар ҳокимликлари томонидан ишлаб чиқилган фермер хўжаликлариди 2017-2021 йилларда кўп тармоқли фаолиятни босқичма-босқич ташкил этиш прогноз кўрсаткичлари тасдиқланди[1].

Асосий қисм. Прогноз кўрсаткичларига биноан тижорат банкларига фермер хўжаликларини ривожлантириш учун Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг қайта молиялаштириш ставкасидан ошмаган фоиз ставкада қуйидаги йўналишлар учун белгиланган тартибда узоқ муддатли имтиёзли кредитлар ажратиш ва лизинг хизматлари кўрсатиш:

- замонавий ресурс тежовчи агротехнологияларни, қишлоқ хўжалик экинларини етиштиришнинг илғор технологияларини ва қишлоқ хўжалиги техникаларини харид қилишга;

- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрлаш, сақлаш, қайта ишлаш, шунингдек сервис хизмати кўрсатиш учун технологик ускуналарни харид қилишга;

- фермер хўжаликлариди кўп тармоқли фаолиятни ташкил этиш мақсадида бошланғич капитални шакллантиришга;

- кейинчалик қайта ишлаш учун қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини харид қилишга.

- фермер хўжаликлари қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрлаш, сақлаш, ташиш, қайта ишлаш ва сотиш фаолиятини амалга оширувчи кооперативлар ташкил этиш учун ўзларининг молиявий ва бошқа ресурсларини бирлаштириши мумкин;

- фермер хўжаликлари томонидан ташкил этилган кооперативлар ўз фаолиятини юридик шахс мақомини олган ҳолда, таъсисчилар томонидан тасдиқланган низом асосида амалга ошириши бўйича кўрсатмалар берилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 9 сентябрдаги “Фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгаларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, қишлоқ хўжалиги экин майдонларидан самарали фойдаланиш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ 5199 – сон фармонида белгилаб қўйилганидек, ўтган давр мобайнида қишлоқ хўжалигида бозор муносабатларини жорий этиш, ишлаб чиқаришни

ривожлантириш, мулкдорлар синфини шакллантириш ҳамда уларнинг мустақиллигини таъминлаш бўйича босқичма-босқич ислохотлар амалга оширилди, ислохотларнинг дастлабки босқичида фермер ва деҳқон хўжаликлари фаолиятини ташкил этиш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштиришда уларни етакчи кучга айлантириш бўйича мустақкам ҳуқуқий асос ҳамда зарур шарт-шароитлар яратилди, қабул қилинган “Фермер хўжалиги тўғрисида” ва “Деҳқон хўжалиги тўғрисида”ги қонунлар ернинг ҳақиқий эгаси сифатида фермер ва деҳқон хўжаликларининг ҳуқуқий мақомини аниқ белгилаб берди ҳамда уларнинг қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи асосий субъектлар сифатида шаклланиши ва ривожланишини таъминлади, кўп тармоқли фермер хўжаликларини ташкил этиш, уларга зарур шарт-шароитлар яратиш, фермер ва деҳқонларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича зарур чора-тадбирлар амалга оширилди, ўтказилган ислохотлар натижасида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг 99 фоизидан ортиғи фермер ва деҳқон хўжаликлари ҳамда томорқа ер майдонларида етиштирилишига эришилди.

Ўзбекистон ҳукуматининг бир қатор қарорларида истикболда асосий қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи субъект бўлиб қоладиган деҳқон ва фермер хўжаликларини янада ривожлантириш назарда тутилган.

Илмий адабиётлар таҳлили. Фермер хўжалиги маҳсулотлари бозорини ривожлантириш масалалари Л.В.Агаркова, И.А.Баранов, Н.А.Попов[3] каби хориж олимлари томонидан таҳлил қилинган. Республикамизда иқтисодиётни эркинлаштириш босқичида Фермер хўжалиги маҳсулотлари етиштиришни ташкил этиш, бошқариш ва самарадорлигини оширишнинг назарий ва амалий жиҳатларини ўрганиш масалалари Н.Р.Асадулина, А.Х.Бурҳонов, М.М.Мирзаев, Ч.Муродов[4], Э.И.Эргашев, У.С.Мухиддинова, Ш.Т. Эргашева, Б.Х. Шафқаров, М.Рахматов, Т.Ю.Дадабоев, Д.С.Ашурова кабиларнинг илмий ишларида ўз аксини топган[4]. Жумладан, Ўзбекистонлик иқтисодчи олимлардан В.Қ.Қобилов, Т.Ш.Шодиев, Н.Латипов ва бошқалар бу борада тадқиқот олиб борганлар. Н.Латиповнинг илмий ишларида қишлоқ хўжалигида меҳнат унумдорлигини оширишнинг иқтисодий-математик услуби кенг таҳлил қилинган. Ёш олимлардан Э.И.Эргашевнинг илмий ишида боғдорчилик ва узумчилик тармоғини ривожлантириш йўналишлари, унга таъсир этувчи омиллар, тармоқни молиявий қўллаб-қувватлаш масалалари тадқиқ этилган бўлса, У.С.Мухитдинованинг тадқиқот ишида мева-сабзавот ва узум маҳсулотлари бозорининг ривожланиши, маркетинг

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ

тизимини такомиллаштириш масалалари тадқиқ қилинган.

Т.Ю. Дадабоевнинг ишида боғдорчиликка ихтисослашган фермер хўжаликлари ташкилий-иқтисодий жиҳатларини такомиллаштириш масалалари, Д.С.Ашурованинг ишида аграр иқтисодий жараёнлардаги мураккаб иқтисодий алоқаларнинг статистик таҳлили, эҳтимолликни аниқ даражаларида аниқлаш, қишлоқ хўжалиги ривожланиши даражасини келажакка башорат қилиш ва режалаштиришнинг аниқ кўрсаткичлар тизими ишлаб чиқилган. Юқорида қайд этилган илмий тадқиқот ишлари аграр-иқтисодиёт фанига муайян даражада ҳисса қўшиб, иқтисодиётни модернизациялаш шароитида мева-

сабзавот ва узум маҳсулотлари бозорининг самарадорлиги муаммоларини назарий ва амалий жиҳатдан илмий ўрганишда муҳим асос бўлиб хизмат қилади. Лекин юқоридаги илмий тадқиқот ишларида ҳудудий даражаларда мева-сабзавотчиликка ихтисослашган фермер хўжаликлари иқтисодий фаолиятини статистик жиҳатдан тадқиқ этиш масалаларига етарлича эътибор берилмаганлиги, ўрганилаётган мавзунинг тадқиқот иши сифатида танланишига асос бўлди.

Таҳлил ва натижалар. Қуйидаги жадвалда қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқаришда дехқон ва фермер хўжаликларининг охириги йиллардаги улушини кўришимиз мумкин (1-жадвал).

1-жадвал

Қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқаришда дехқон ва фермер хўжаликларининг улуши[2]

Йиллар	Барча тоифадаги хўжаликлар	Жумладан: (% да)								
		Фермер хўжаликлари	Дехқон хўжаликлари	ташкилотлар	Фермер хўжаликлари	Дехқон хўжаликлари	ташкилотлар	Фермер хўжаликлари	Дехқон хўжаликлари	ташкилотлар
		Жами			Дехқончилик			Чорвачилик		
2010	100	36,3	61,6	2,1	59,1	39,4	1,5	3,9	93,1	3,0
2011	100	34,7	63,0	2,3	57,8	40,6	1,6	3,9	93,0	3,1
2012	100	33,0	64,6	2,4	56,8	41,4	1,8	4,0	92,8	3,2
2013	100	32,1	65,5	2,4	55,5	42,9	1,6	4,1	92,7	3,2
2014	100	30,1	67,5	2,4	53,4	44,8	1,8	4,1	92,8	3,1
2015	100	30,7	66,9	2,4	52,0	46,2	1,8	4,0	92,9	3,1
2016	100	29,7	68,0	2,3	52,0	46,4	1,6	3,9	92,9	3,2
2017	100	29,3	68,4	2,3	49,2	49,1	1,7	3,7	93,1	3,2
2018	100	26,0	71,2	2,8	45,3	52,2	2,5	4,6	92,3	3,1
2019	100	26,9	70,1	3,0	48,7	48,4	2,9	5,0	91,9	3,1

Фермер хўжалигининг даромадлари солиқлар, йиғимлар ва бошқа мажбурий тўловларни тўлашдан кейин фермер хўжалигининг раҳбарига берилади ва солиққа тортилмайди. Юқорида келтирилган фикрларга асосланиб, 1-расмда фаолиятнинг ташкилий ва иқтисодий механизмлари ва фермер хўжалигини ривожлантириш схемаси ишлаб чиқилди.

Биринчи гуруҳ давлат томонидан яратилган умумий иқтисодий бошқарув механизмларидан иборат, иккинчиси - фермер хўжаликлари бошқаруви ва амалиёт механизмлари, учинчиси - сотиш, сотиб олиш ва меҳнат шартномаларини тузиш ва бажариш учун шартномавий муносабатлар механизмларидир. Уларнинг барчаси фермер хўжалигини бошқариш жараёнида биргаликда амалга оширилади ва фермер хўжалигининг қисқа, ўрта ва узоқ муддатли бизнесрежаларида сифат кўрсаткичларини аниқлайди.

Давлатнинг умумий иқтисодий механизмлари томонидан ташкил этилган фермер хўжалигининг фаолиятини ташкил этиш учун асослар мавжуд. Фермер хўжалиги иқтисодий самарадорлигини оширишнинг асосий кўрсаткичлари бўлиб, уларда мавжуд бўлган ресурслардан,

яъни энг аввало ер, сув, меҳнат, буюмлашган ва молиявий ресурслардан қандай фойдаланганлигини ифодалайди.

Ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишнинг объектив зарурати доимий равишда таъсир қилувчи омиллар қолаверса мамлакатимиз ривожланиши ҳозирги ҳолатининг қатор ўзига хослиги билан характерланади. Иқтисодий самарадорлик ишлаб чиқариш жараёнида фойдаланилаётган моддий, меҳнат ва молиявий ресурслар бирлиги ҳисобига олинган самара билан аниқланади.

Фермер хўжаликларида иқтисодий самарадорлик биринчи навбатда рентабелликнинг мутлоқ ва нисбий кўрсаткичларига боғлиқ бўлиб, шу индикаторлар орқали ўз тавсифини намоён қилади.

Бозор муносабатлари шароитида иқтисодий самарадорликни ошириш имкониятларидан тўлароқ фойдаланишда, уни аниқ ифодаловчи иқтисодий кўрсаткичлар тизимини услубий жиҳатдан тўғри белгилаш муҳим аҳамиятга эгадир. Самарадорликни белгиловчи кўрсаткичлар ичида «Фойда» массаси асосий кўрсаткичлардан бири сифатида алоҳида ўринда туради.

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ

1-расм. Фермер хўжалиги фаолиятини ривожлантиришнинг асосий механизмлари[5]

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёев: - “Шу билан бирга, ғалла ва мева-сабзавот кластерлари фаолиятини ҳар томонлама ривожлантириш керак. Бу соҳа биз учун нисбатан янги эканини инobatга олиб, уни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш, жумладан, кредит тизимини соддалаштириш, харажатларни субсидиялаш, ер ажратиш билан боғлиқ тартибларни қайта кўриб чиқиш талаб этилади”[6] - деб таъкидлаб ўтдилар.

Ўзбекистон Республикаси фермер хўжаликларида жами экин экилган майдонининг ўзгариш динамикасини таҳлил қилганимизда, жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, 2018 йилда 2016 йилга нисбатан жами экин экилган майдон 363884 гектарга, 11,6 фоизга камайган. Шундан, суғориладиган ерлар 376652 гектарга, яъни 13,1 фоизга камайган (2-жадвал).

2-жадвал

Ўзбекистон Республикаси фермер хўжаликларида жами экин экилган майдонининг ўзгариш динамикаси[7]

Кўрсаткичлар	Жами экин экилган майдони, гектар					Шундан: суғориладиган ерлар, гектар				
	2016 йил	2017 йил	2018 йил	2018 йилда 2016 йилга нисбатан		2016 йил	2017 йил	2018 йил	2018 йилда 2016 йилга нисбатан	
				(+;-)	%				(+;-)	%
Ўзбекистон Республикаси	3 137772	2 911 394	2 773 888	-363884	88,4	2 868 887	2 635 480	2 492 325	-376652	86,9
Қорақалпоғистон Республикаси	217048	225404	192811	-24237	88,8	217 048	225 404	192 811	-24237	88,8
вилоятлар:										
Андижон	196516	186989	185830	-10686	94,6	196 516	186 989	185 830	-10686	94,6
Бухоро	199503	197543	187828	-11675	94,1	199 503	197 543	187 828	-11715	94,1
Жиззах	365849	317818	323004	-42845	88,3	246 450	207 938	197 058	-49392	80,0
Қашқадарё	411266	390129	376320	-34946	91,5	348 350	322 273	320 957	-27393	92,1
Навоий	79649	74824	73738	-5911	92,6	79 649	74 807	73 602	-6047	92,4
Наманган	192245	169040	161937	-30308	84,2	192 245	169 040	161 937	-30308	84,2
Самарқанд	297420	289451	284123	-13297	81,4	245 378	229 848	224 765	-20613	91,6
Сурхондарё	236231	217940	192343	-43888	81,4	219 244	193 848	164 408	-54836	75,0
Сирдарё	210894	191412	169477	-41417	80,4	210 894	191 412	169 477	-41417	80,4
Тошкент	296962	248747	247627	-49335	83,4	279 421	234 285	234 802	-44619	84,0
Фарғона	242342	226595	212082	-30260	87,5	242 342	226 595	212 082	-30260	87,5
Хоразм	191847	175502	166768	-25079	86,9	191 847	175 498	166 768	-25079	86,9

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ

Бу кўрсаткичлар фермер хўжаликлариди агросаноат мажмуининг ишлаб чиқариш ва ресурс салоҳиятининг ихтисослашуви ва концентрациясининг босқичма-босқич оширилишини кўрсатади. Бу эса аграр иқтисодиёт секторда фермерлик таркибининг роли ва аҳамиятини оширишга таъсир қилди.

Республика хўжаликлариди чорвачилик ва паррандачилик самарадорлигини ошириш тенденцияси кузатилмоқда, ширкатлар ва бошқа йирик фермер хўжаликлариди эса маҳсулдорлик пасаймоқда. Аммо шуни таъкидлаш керакки, бугунги кунда фермер ва деҳқон хўжаликлариди сут соғиб олиш, товукларни тухум ишлаб чиқариш ва қорамол бошига гўшт ишлаб чиқариш паст бўлади. Фойдаланилмай ётган ерлар ҳисобига фермер хўжаликларининг ер майдонлари кўпайтирилди. Қисқартирилган ғўза экин майдонлари ҳисобига сабзавот, полиз, боғ ва узумзорлар майдони кенгайтирилди.

Ўзбекистон Республикаси бўйича фермер хўжаликлари маҳсулотлари етиштиришнинг ўсиши 2018 йилда 2017 йилга нисбатан 0,2 %га ўсди, шу жумладан, деҳқончилик маҳсулотлари 4,7 % га камайди, чорвачилик маҳсулотлари 6,5 %га ошди. 2018 йилда 192,7 трлн. сўмга тенг бўлган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштирилди ва ушбу ҳажмининг 102,5 трлн. сўмга тенг қисми ёки 53,2 % деҳқончилик, 90,2 трлн. сўмга тенг қисми ёки 46,8 % чорвачилик соҳасига таъғри келди.

Мамлакатимизда 2018 йилда фермер хўжаликлари томонидан етиштирилган деҳқончилик ва чорвачилик маҳсулотлари умумий ҳажмининг ҳудудлар кесимида тақсимланиши таҳлил қилинганда, Андижон, Наманган, Сирдарё, Самарқанд, Фарғона, Сурхондарё, Бухоро, Тошкент вилоятларида асосан деҳқончилик соҳаси-

нинг анча ривожланганлигини кўришимиз мумкин. Ушбу вилоятларда жами қишлоқ хўжаликлари маҳсулотлари ҳажмининг 51,6-69,3 %ни деҳқончилик маҳсулотлари ташкил этади.

Жиззах, Навоий, Қашқадарё, Хоразм вилоятлари ва Қорақалпоғистон Республикасида чорвачилик соҳаси ҳам анча ривожланган. Ушбу вилоятларда жами қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ҳажмининг 52,5-61,5 фоизини чорвачилик маҳсулотлари ташкил этади.

Ўзбекистон Республикаси фермер хўжаликларининг қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулоти таркибидаги улуши бўйича энг юқори кўрсаткич Самарқанд вилоятида 36,1 %ни, деҳқон хўжаликларининг энг юқори улуши Навоий вилоятида 77,5 %ни, қишлоқ хўжалиги фаолиятини амалга оширувчи ташкилотларнинг энг юқори улуши Тошкент вилоятида 7,5 %ни ташкил этди.

Фермер хўжаликларининг қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулоти таркибидаги улуши бўйича энг кам кўрсаткич Навоий вилоятида 19,4 % ни, деҳқон хўжаликларининг энг кам улуши Самарқанд вилоятида 60,7 %ни, қишлоқ хўжалиги фаолиятини амалга оширувчи ташкилотларнинг энг кам улуши Андижон вилоятида 1,0 % ни ташкил этди.

Фермер хўжаликлари томонидан етиштирилган маҳсулотлар динамикасини таҳлил қилдиган бўлсак, 2018 йилида фермер хўжаликлариди 5020,5 минг тонна (87,6 %) дон экинлари етиштирилди, 2 990,9 минг тонна (69,9 %) картошка кавлаб олинди, 2328,1 минг тонна (77,3 %) сабзавотлар, 728,7 минг тонна (76,4 %) озикабоп полиз экинлари, 911,6 минг тонна (94,6 %) мевалар ва резаворлар, 977,6 минг тонна (91,5 %) узум йиғиб олинган (3-жадвал)

3-жадвал

2018 йилида фермер хўжаликлари томонидан етиштирилган маҳсулотлар динамикаси [8]

Кўрсаткичлар	2017 йил	2018 йил	2018 йил 2017 йилга нисбатан	
			(+;-)	%
Дон экинлари	5731,1	5020,5	-7106	87,6
Картошка	429,0	299,9	-129,1	69,9
Сабзавотлар	2996,2	2328,1	-6681	77,7
Полиз	953,7	728,7	-225	76,4
Мева ва резаворлар	963,3	911,6	-51,7	94,6
Узум	1068,4	977,6	-90,8	91,5

Олиб борилган ислохотлар ва таркибий ўзгартиришлар натижасида фермер хўжаликлари жами экин экилган майдони 2018 йилда 2016 йилга нисбатан 363884 гектарга, 11,6 фоизга, суғориладиган ерлари 376652 гектарга, яъни 13,1 фоизга камайган. Лекин ушбу таркибий ўзгаришлар ерларидан фойдаланиш самарадорлиги ошишига салбий таъсир кўрсатмаган.

Шу сабабли, фермер хўжаликлари маҳсулотларини етиштириш ҳажми ва ҳосилдорлиги ҳам сезиларли равишда ўзгарди. Бу эса, озик-овқат ҳавфсизлигининг барқарор таъминланаётганлигидан дарак беради, 2018 йилда 1990 йилга нисбатан аҳоли жон бошига мева ва узум истеъмоли 2,33 баробарга, картошка истеъмоли 196,6 фоизга, сабзавот-полиз маҳсулотлари истеъмоли эса 2,66 баробарга кўпайди. Бошқа

маҳсулотлар ҳам меъёрдан ортиқ миқдорда етиштирилди.

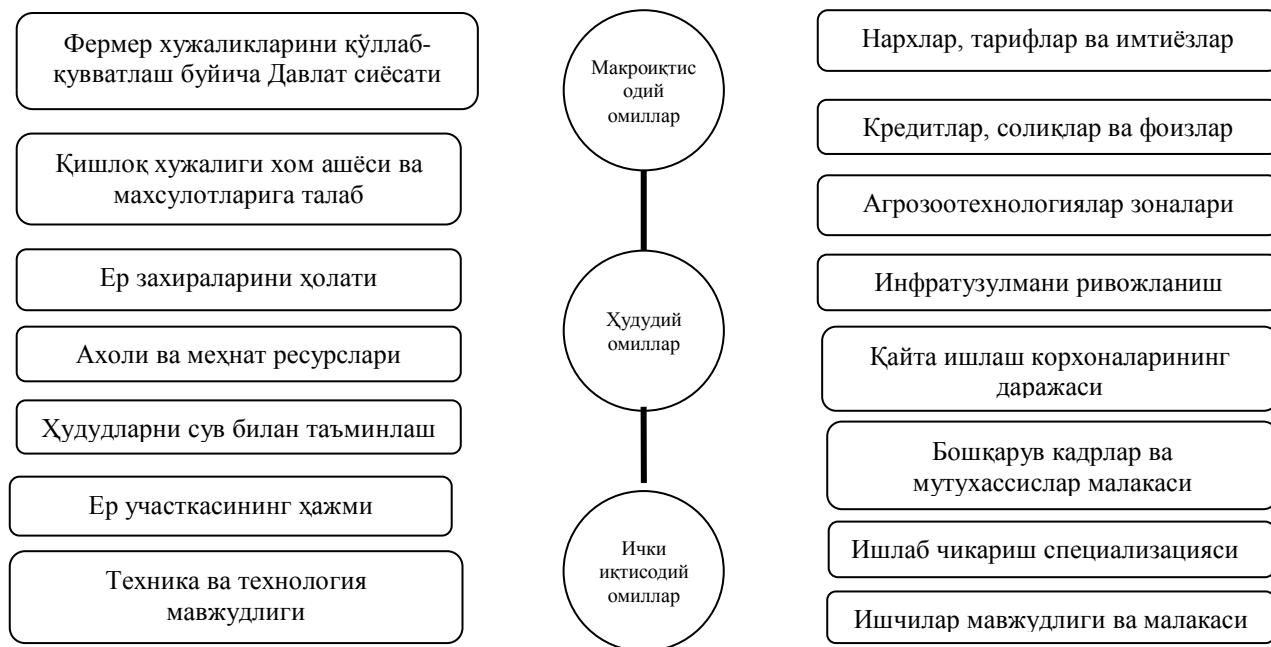
Умуман, давлат томонидан ер участкаларини ва фермер хўжаликларини қайта тузиш бўйича қабул қилинган чора-тадбирлар уларнинг самарадорлигини ва молиявий барқарорлигини ошириш учун замин яратади. Шу билан бирга, натижаларга эришиш учун, бизнинг фикримизча, ишлаб чиқаришга ихтисослашишни яхшилаш, улар жойлашган ҳудудларнинг табиий, меҳнат ва бошқа потенциалдан оқилона фойдаланишни ҳисобга олиш зарур. Шу муносабат билан келажак учун фермерлар маҳсулотларининг ихтисослашуви ва мослашуви учун оптимал вариантларни аниқлаш керак.

Олиб борилган таҳлиллар шуни кўрсатадики, республиканинг барча ҳудудларида ер участкалари миқдори бўйича фермер хўжаликлари мавжуд. Ушбу фермер хўжаликларининг ривожланиши асосан ҳудудларнинг иқлим, ер сувлари, иқтисодий ва бошқа шарт-шароитлари, шунингдек, давлатнинг аграр сиёсати қоидалари билан белгиланади.

Бошқача қилиб айтадиган бўлсак, фермер хўжаликларини бундан буён ривожлантириш уларнинг нафақат бозор шароитларига, балки ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш учун табиий, иқлим, иқтисодий ва бошқа шарт-шароитларга мослашишга йўналтирилган бўлиши керак.

Шу муносабат билан фермаларнинг бозорга мослашиши шароитида ривожланиш омилларини ва улар жойлашган ҳудудларнинг табиий-иқлим шароитларини аниқлаш муҳимдир.

Буни ҳисобга оладиган бўлсак, фермаларнинг ривожланишига таъсир кўрсатадиган омиллар бизни уч гуруҳга ажратди. Биринчи гуруҳ макроиқтисодий омиллар, иккинчи гуруҳ - ҳудудий (минтақавий) омиллар ва учинчи - ички иқтисодий омиллар (2-расм). Фермер хўжаликларини ривожлантиришда фермерлик ҳаракатини қўллаб-қувватлашнинг давлат сиёсати муҳим аҳамиятга эга, самарадорлиги асосан ҳар бир хўжаликнинг молиявий ва иқтисодий ҳолатига боғлиқ.

2-расм. Фермер хўжаликларининг ривожланишига таъсир қилувчи омиллар ва шартлар тизими[9]

Ҳозирги вақтда давлат томонидан яратилган ташкилий-иқтисодий механизмлар ва шарт-шароит фермер хўжаликларини ривожлантириш омиллари сифатида мақсадли ва улар самарали амалда намоён бўлади.

Шу билан бирга, фермерларни қўллаб-қувватлашнинг давлат сиёсати уларнинг маҳсулотига бўлган эҳтиёжга нисбатан ички бозорда ва ташқи бозорларда уларнинг нархларидан келиб чиқадиган маҳсулотларга боғлиқ бўлиб, улар асосида маҳсулот нархлари шакллантири-

лади, айниқса, давлат томонидан дастлабки қайта ишлаш учун пахта сотиб олинади. Фермерларга бериладиган кредитларнинг фойдаси, миқдори ва муддати, уларнинг фоизлари, шунингдек даромад бўйича солиқ ставкалари ва олинган моддий-техник ресурслар учун муҳимдир.

Умуман, давлат томонидан бошқариладиган макроиқтисодий омиллар барқарорлаштирувчи хусусиятга эга ва фермерлик маҳсулотларини ишлаб чиқаришда фаол рол ўйнайди. Фер-

мер хўжалиklarининг ишлаб чиқаришни ривожлантириш ва самарадорлигини оширишда ҳам муҳим аҳамият касб этади. Улар ер ресурсларининг мавжудлиги ва ҳолатини ўз ичига олади. Табиий унумдорлик, тупроқ шўрлиги даражаси, ер ости сувининг даражаси ва шунга ўхшаш омиллар ҳосилдорлик даражаси ва маҳсулот сифатига кучли таъсир кўрсатади. Шу билан бирга, ҳудуд аҳолисининг зичлиги ва қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш тажрибасига эга бўлган меҳнат ресурсларининг мавжудлиги ҳам фермер хўжалиklarини ривожлантириш ва жойлаштиришда муҳим омил бўлмоқда.

Фермер хўжалиklарини учун пахта ва суғориладиган деҳқончиликнинг бошқа навларини етиштириш учун уларнинг ердан фойдаланиш шартлари асосида уларнинг наслчилик навларини муайян турларига йўналтириш катта аҳамиятга эга. Қабул қилинган даража фермер хўжалиklарини, айниқса, мини-банклар, консалтинг ва ахборот марказлари эҳтиёжларини қондириш учун хизмат кўрсатиш учун етарли даражада эмас. Шу нуқтаи назардан қараганда, бозор ва ишлаб чиқариш инфратузилмаси объектларининг сони фермер хўжалиklarини жойлаштириш, ишлаб чиқариш ва ихтисослашуви натижалари асосида ҳал қилиниши керак. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришни жойлаштириш ва ихтисослашувига бевосита таъсир кўрсатадиган навбатдаги омиллар фермер хўжалиklарини омилдир.

Муайян товар ёки хом-ашёни ишлаб чиқариш учун ихтисослашган фермер хўжалиklарини сифатида бундай фермер хўжалиklарини ернинг миқдори ва чорва молларига нисбатан пастроқ чегараланган. Масалан, пахта ва ғалла етиштиришга ихтисослашган фермер хўжалиklарини ер участкаларининг ўртача экин майдони 35 гектардан 125 гектарга қадар бўлган майдонлар ҳажмига эга; боғдорчилик ва узумчиликда 2 гектардан 20 гектарга, 4 гектардан 46 гектаргача суғориладиган ерга сабзавот етиштиришга мўлжалланган. Ёки чорвачилик фермер хўжалиklарини ихтисослаштирилган чорва моллари ўттизта бош қорамолга эга бўлиши керак. Шу билан бирга, суғориладиган ерларда бир шартли поданинг вакили 0,3 дан 0,45 гектарга ва камида 2 гектар суғорилмайдиган (ёмғирли) ерларга эга бўлиши керак. Фермер хўжалиklarининг алоҳида гуруҳлари дон, сабзавот, мева, сут ва гўшти қайта ишлаш учун кичик корхоналар мавжуд. Бундан ташқари, ҳар бир минтақа (ёки маъмурий ҳудуд) ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, реал шароитларда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини, хусусан, деҳқончиликни концентрациялаш ва ихтисослаштириш даражасининг ҳал қилувчи омилларига айлантиради. Ушбу омиллар қуйидагилардир:

- минтақанинг (ҳудудларнинг) қишлоқ аҳолисини ва унинг ишчи қисмини;
- қишлоқ хўжалиги ерларининг мавжудлиги;
- минтақада сув мавжудлиги даражаси, айниқса ўсимлик мавсумида;
- вилоят ичкарасида ва ташқарисида фермерларнинг маҳсулот ва хом ашё талабларига жамоатчилик талаби;
- минтақадаги маҳсулот ва хом ашёнинг бозор имкониятларини;
- имкониятлар ва мавжудлиги, шунингдек, бозорларни моддий-техника ресурслари ва бошқа товарларга яқинлиги.

Бу ва бошқа омиллар, ривожланаётган бозор шароитлари билан биргаликда, минтақада фермерликни ривожлантиришнинг миқдорий кўрсаткичлари белгиланадиган минтақада концентрация (жойлаштириш) ва фермер хўжалиklarининг ихтисослашув даражасини оптималлаштириш имконини беради.

Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш (концентрация даражаси) ер ресурслари, ишлаб чиқариш воситалари (капитал), ҳудуддаги меҳнат маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажмлари, ижтимоий-иқтисодий самарадорлик даражасини белгилаш билан тавсифланади. Концентрацияни ошириш фермер хўжалиklarини ихтисослаштирилган маҳсулот ишлаб чиқариш ва комбинациялаш асосида амалга оширилади. Шу асосда фермер хўжалиklarининг ҳудудий ривожланиши учун концептуал қоидаларни ишлаб чиқармиш, бу фермер хўжалиklарини учун мақбул ер фойдаланиш вариантларини баҳолаш ва танлаш, уларнинг ўрта ва узоқ муддатли истиқболлари учун ҳудудий ривожланишини прогноз қилиш, жумладан, маҳсулотни ишлаб чиқариш, прогнозлаштириш ва сотиш прогнозларини кiritиш имконини беради. Энг яхши ечимларни танлаш мезонлари фермер хўжалиklarининг ишлаб чиқариш фаолиятдан олинадиган даромад (ёки фойда) бўлиши керак, уларнинг миқдори минтақадаги аҳоли турмуш даражасига ва шахсий оилага боғлиқ.

Ишлаб чиқариш жараёнининг самарадорлиги ташқи ва ички омиллар билан боғлиқлигини таъкидлаб ўтиш керак. Ташқи омилларга нархлаш, солиққа тортиш, кредитлаш, инфляция жараёнлари, субсидиялар ва компенсациялар, аграр қонунлар, ички омилларга эса қишлоқ хўжалиги экинларининг ҳосилдорлиги, ҳайвонларнинг маҳсулдорлиги, ишлаб чиқариш харажатлари, ишлаб чиқариш технологияси ва ташкил этилиши, ихтисослашуви киради.

Хулоса ва тақлифлар. Фермер хўжалигини ривожлантириш асосан табиий-иқлим, техник-технологик, ташкилий-иқтисодий, ижтимоий омилларга боғлиқ (3-расм)..

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ

3-расм. Фермер хўжалигини ривожлантириш омиллари[9]

Мамлакат бўйича қишлоқ хўжалигидан олинадиган ялпи даромаднинг 54 фоизи деҳқончиликка ихтисослашган, 46 фоизи эса чорвачиликка ихтисослашган фермер хўжаликлари зиммасига тўғри келади. Соф фойдада бу кўрсаткич мос равишда 62 ва 38 фоизни ташкил этади. Бу сабзавот ҳамда боғдорчиликка ихтисослашган фермер хўжаликларининг ўта сердаромадлиги билан изоҳланади.

Чорвачиликка ихтисослашган фермер хўжаликлари юқори даражада концентрациялашганлиги ва ҳайвонлар маҳсулдорлигининг юқоририлигига қарамасдан юқори рентабелликка эриша олмаяптилар. Бунинг асосий сабаби юқори маҳсулдорликка эга бўлган ҳайвонлар учун озуқалар, зотдор ёш ҳайвонлар, бинолар, соғиш жиҳозлари ва сутни бирламчи қайта ишлаш қуролларининг қимматлиги бўлмоқда.

Фермерларнинг ерга бўлган мулкчилик шакли доимо ўзгаришда бўлади. Ўз ерининг тўла эгаси бўлган фермер бир вақтнинг ўзида қўшни ернинг қисман эгаси ёки ижарачиси бўлиши мумкин. Буларнинг ҳаммаси ишлаб чиқариш фаолияти натижаларига боғлиқ.

Ўтган 2008-2016 йиллар давомида асосан тўла мулкдор бўлган фермерлар ҳисобига уларнинг сони кескин қисқарди. Чунки унчалик юқори бўлмаган молиявий натижалар туфайли кўпгина фермерлар ўз фаолиятларини давом эттира олмадилар. Лекин қизиғи шундаки, таҳлил этилаётган давр мобайнида ўз ерининг тўла эгаси бўлган фермерлар сони 35 фоизга қисқарган бўлсада, улар эгаллаб турган ер майдонлари ҳажми 21 фоизга қисқарган. Чунки ўз фаолиятини давом эттираётган фермерлар «синган» фермерлар ҳисобига ўз ерларини кенгайтирганлар.

Манба ва фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. www.stat.uz - Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг маълумотлари
2. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг 2016-2018 йиллар бўйича маълумотлар асосида тузилди
3. Асадулина Н.Р. Механизм регулирования эффективности плодОВОЩНОГО комплекса Республики Узбекистан на основе логистического подхода. Дисс.на соис. учен. степ. канд. экон. наук. – Т.:–2006.–с.158;
4. Бурҳонов А.Х. Турли мулкчилик шаклидаги қишлоқ хўжалик корхоналарида ишлаб чиқариш иқтисодий самарадорлигини ошириш. Иқт. фан. ном. илм. дар. олиш учун ёзилган дис.– Т.: ЎзБИИТИ, 2000. – б.117;
5. Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган
6. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси.//“Халқ сўзи” газетаси, 2020 йил, № 271-272 (7229-7230).
7. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг 2016-2018 йиллар бўйича маълумотлар асосида тузилди
8. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг 2018 йил маълумотлари асосида тузилди
9. Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган